

ЙОРДАН МИЛЕВ
КНИГА ЗА ЦАРЕТЕ

chitanka.info

Има много произведения в световната литература, удивителни по съдба, изумителни по съдържание.

Такова е „Шах-наме“ на гениалния Абулкасем Фирдоуси, поет-легенда, за когото никой приживе не се е сетил да напише биографичен очерк или пък самият творец е пропуснал да направи това.

Както короната украсява главата на шаха, така и знаменитото епическо творение на Фирдоуси блести върху съкровищницата на ирано-таджикската литература. Като героична епопея, то е класическо произведение и национална гордост на всички народи, които говорят на фарси.

Според думите на автора, „Шах-наме“ се състои от 60 000 двустишия (бейти). Някои по-късни преписи съдържат 80 000, а други 40 000. Разликата идва от това, че никъде до днес не е открит оригиналът на произведението.

Най-старият негов препис се пази в Лондон и е от втората половина на тринадесетия век (вероятно 1276–1277 г.).

Научна стойност има и Ленинградският ръкопис от 1333 г. А двете редакции на поемата, за които се говори в литературната наука, са от 994 и 1010 г. Макар и с тази неустановеност, „Шах-наме“ е епично платно, огромно по обем, което почти десет пъти надвишава Омировите „Илиада“ и „Одисея“, взети заедно.

Можем да си представим титаническият тридесетгодишен труд на поета, чиято най-голяма надежда е била:

*Едно аз само моля небесата,
да не отпускат още тетивата,
докато не успея в стих и плам
далечните легенди да предам.
И нека всеки майстор на перото
да си припомни утре за доброто,
създадено от мен, а в оня свят
на правоверните да стана брат.*

Почти сто години след смъртта на Фирдоуси — някъде към 1120 г. — поетът Низами Самаркандски, воден от легендите за знаменития

автор на „Шах-наме“, посещава родния му град Тус, открива гроба на поета, но никой от местните жители не е могъл да си спомни кога е бил роден хакимът Фирдоуси, нито пък годината на неговата смърт. Низами Самаркандски не го открива и в списъка на придворните поети, където блестяло името на „Царя на поетите“ Унсури, наред с имената на Асджади и Фарухи — „литературни шушумиги“ около трона на султан Махмуд. Низами добросъвестно записва това, което е „чул и видял“, и благодарение на него и на Фирдоуси, който в лирическите и философските отстъпления на поемата разказва за своята мъка, днес се знаят няколко биографични щриха, достатъчни да изсекат от мрамора на словото „неръкотворния“ паметник на певеца от Тус. Чутото от Низами Самаркандски са легендите, а видяното е кервансараят (рабат) на пътя от Тус за Балх, построен за поети, лишени от шахската милост, от дъщерята на Абулкасем Фирдоуси с жълтиците на султан Махмуд. Отсъствието на поета от списъка на придворните творци поетът от Самарканд обяснява с думите, че „да се лъже и възхвалява“ е било чуждо за творческата натура на Фирдоуси — основна характерна черта на истинския талант.

И така, някъде между 932 и 941 г. се ражда Абулкасем Фирдоуси Туски. Неговото собствено име е Хасан, Мансур или Ахмед-Мансур, син на Хасан. Абулкасем е името на султана Махмуд Газневи. То е почетно, „ку пия“, и според тогавашните канони на исляма е задължително за поетите, т.е. почетното име на поета трябва да бъде равнозначно на името на владетеля. Фирдоуси е литературен псевдоним и се превежда „Райския“, а Туски идва от името на древния хоросански град, родно място на поета, прекръстен през 1934 г. във връзка с хилядагодишнината от рождението на Фирдоуси във Фердоус.

Абулкасем Фирдоуси произлиза от рода на потомствен земевладелец. Но на младини не го привлича имотът на баща му, а тогавашните науки, според които планетите са седем, с постоянно движеща се около земята небесна сфера; съществуват два бога — бог на доброто (Яздан) и бог на злото (Ахриман), които носят зороастрийското начало на борбата между светлината и мрака, доброто и злото. Наричали го хаким (учен, мъдрец) и устад (майстор) заради учеността му и неповторимото умение да създава художествено слово. От поемата узнаваме, че е имал син, който умира на 37 години. Тогава бащата пише знаменитата елегия, която включва сред поемите в „Шах-

наме“. Фирдоуси е знаел арабски и средноперсийски и използвал няколко стари сборника с древноирански митове и легенди, с помощта на които създава своето знаменито произведение. И той като Ботев идва, след като много поети като Пишурката подготвят историческо-поетическия фон, върху който геният на истинския творец ще нанесе своите неповторими багри.

Това са потвърдените факти, а всичко друго е от полъха на легендите... Беден, стар, изгубил единствения си син, Абулкасем Фирдоуси поднася с посвещение на султан Махмуд своя дългогодишен груд. Тогава не се е плащало хонорар за литературните произведения, а обикновено поетите са получавали за своите посвещения на този или онзи владетел „трохи от трапезата на шаха“. Царят на поетите Унсури и неговите придворни приятели Асджади и Фарухи го посрещнали с насмешка, изгледали го високомерно от главата до петите и го определили като чиста „селяндурщина“ — възможно ли е от такъв провинциалист да се очаква що-годе сваятна панегирица, възхваляваща „светилото на трона“ — султан Махмуд Газневи. Те му предложили да участва в поетическото състезание за написване по един стих в четиристишие и както продължава легендата, Фирдоуси ги „пробол“ с копие то на своята остра и високо художествена мисъл.

Но султан Махмуд отклонява поетическия дар на поета.

Друга легенда разказва, че хоросанските селяни страдали от постоянни природни бедствия. Особено ги измъчвала сушата и затова поетът решил да напише произведение, за да може с получените пари да построи язовирна стена и да събере водите на крайградската река, която се появявала само през дните на пролетта.

Най-интересно е обаче преданието, разказано от Низами Самаркандски, за неизпълненото обещание на султан Махмуд. Шахът огромната газневидска държава вместо обещаните 60 000 жълтици за всеки бейт, изпраща същата сума, но от сребърни дирхеми. Обиденият поет връща парите, като част от тях дава на бръснаря, слугите и за разхладителни напитки. Това било нечувано оскърбление за шаха. Как може някакъв си поет от Тус да не приеме неговата милост! Той заповядал да стъпчат поета със слон. Но Фирдоуси успява да избяга и — според легендата — написва „Сатира за султан Махмуд“, която му донася нова световна слава.

Веднъж, след приятен лов, в разгара на сладък пир, под звъна на сазове и барбати, в сиянието от погледите на турански красавици и танцьорки, султан Махмуд дочул вълшебни стихове. „На кого принадлежат тези бейти?“ — попитал той. Отговорили му, че това са двустишия от „Шах-наме“ на Фирдоуси. Султанът изпил още една чаша ширазко вино, разкалял се, решил да прости на поета и щедро да го награди. По това време след дълги странствания и несгоди, макар прочут и знаменит, поетът вече живеел в родния си град. И потеглил керванът с шахските жълтици към град Тус (по-точно — към неговото предградие Табаран), но когато влизал през западната врата Рудбар, през източната врата Ризан изнасяли вече ковчега с тялото на умрелия поет. Не го погребали в мюсюлманското гробище, понеже бил еретик, а в една от неговите градини... Според едно от продълженията на легендите, султанският дар бил предложен на единствената наследница на Фирдоуси — дъщеря му, по друга версия — на сестра му, която построила споменатия вече кервансарай на пътя от Тус за Балх.

Поетът Хакани от XII век пише: „Слушал съм, че от сребро е посудата и от злато са приборите на Унсури...“, а защо гениалният Абулкасем Фирдоуси умира в бедност, лишен от султанската милост? И защо Махмуд не приема посвещението? На тези и на други въпроси бихме си отговорили, ако се върнем няколко века назад и разберем кой е всъщност Махмуд, откъде идва неговата власт и какъв е социалният смисъл на „Шах-наме“, а оттам и защо е възникнал конфликтът между шаха и поета! Припомнянето на някои известни неща би ни позволило да узнаем по-добре всичко, свързано с името на големия творец.

Нахлуването на Арабския халифат в пределите на Иран през VII век (и по-късно в цяла Средна Азия) слага дълбок отпечатък върху тогавашния социален и културен строй на персоезичните народи. Високата иранска култура била почти унищожена, а всички нейни учения и исторически традиции потънали в сянката на исляма, според който бог е на небето, а негов единствен пратеник на земята е Мохамед, който има „небесна връзка“ в лицето на архангел Гавраил. Истинско бедствие настъпило за всичко „родено до исляма“, много културни паметници били унищожени и само в народното сърце останали корените на древните писмени паметници и устни предания, създадени от IX в. пр.н.е. до IX в. Народните маси запазили чувството

за достойнство и съхранили не само своя роден език, но започнали героична борба против Арабския халифат (въстанието на „белодрешковците“ продължило няколко години и било удавено в кръв), където се закалило неукротимото чувство за независимост. Това чувство не можело да убегне от очите на местните феодално-аристократични династии, които притиснати от Халифата скоро разбрали, че за да възстановят властта си над „своя народ“, трябвало да се обръщат към неговите традиции, език и поезия, чиято устна форма е трябвало да бъде „писмено узаконена“. Местните династии на Тахаридите, Сафаридите, а по-късно и на Саманидите (от 874 г.) разбрали, че ще им помогне не учението на Заратустра и Мохамед, а поетът, който има пророческа мисия с многоцветните краски на художественото слово да осъществи хуманистичната идея на класическата иранска поезия и да възстанови освобождения от канони и догми човек. Трябвало е в условията на развития феодализъм да се синтезира традицията с новата религия, като се запазят народностните литературни форми, предания и паметници; да се извърши по думите на К. Маркс „художествено-фантастична преработка на своята реална история“. В огъня на освободителните борби и смяната на по-старата форма на литературния език се ражда писмената поезия на езика дари (фарси). Шахът, обграден с поети, не се задоволявал да слуша само техните песни, а се стремял да влее мелодията им в руслото на панегиризма. Все пак, макар и придворна, в тази поезия, благодарение на таланта на отделните творци, се открояват ярки постижения, в които подаянията на трона не могат да обезличат поета, уловил народностния дух и надежди.

Абуабдуло Рудаки създава новите литературни форми на персийската поезия. В началото на X век изгрява звездата на другия голям колос в персийската поетическа група — Абулкасем Фирдоуси. Неговият жизнен път съвпада със залеза на Саманидската държава с център Бухара и Самарканд, с непрекъснатите нашествия на тюркските племена. Саманидската държава се раздира от разпри между местни владетели, слепи за приближаващата тюркска лавина. Тогава, когато се утвърждават етнически източните иранци (таджиките) и западните иранци (персите) езикът дари става основен литературен език. Назрява идеята за национално обединение, мечтае се за справедлив шах, който подпомогнат от Яздан, може да установи ред и мир в абсолютната си

монархия, която владее по наследство. Или с една дума — шах може да бъде само наследствен владетел.

През 999 г. тюркският карахански хан завладява столицата Бухара и сваля от власт Саманидите, извоювали си политическа и културна независимост от Арабския халифат. Освободеният трон се заема от султан Махмуд, наеман тюркски воин, бивш слуга на Саманидите. Като представител на исляма, той не може да приеме антитуранската и антиарабска тенденция в поемата на Абулкасем Фирдоуси. Отгук идват и някои необясними противоречия в произведението, в което много страници са посветени — в началото и в края — на султан Махмуд, преместил столицата в гр. Газни (съвременен Афганистан) и образувал огромна империя на югоизток от Аму-Даря. Още преди него, благодарение на възраждането на родния език и културна традиция и необходимостта от художествено пресъздаване на древните митове и легенди, започват да се появяват сборници, съдържащи народни песни, предания, произведения на систанския епос, фрагменти от древната мидийска и шумерска култура. Легендата разказва, че пръв иранският шах Бахрам Гур Сасанид, когато възпявал своята любима Диларам, чул нейния отговор, подобен на ехо, от което се родили римите и ритъмът на първите стихове на езика фарси.

Абу-Мансур ал Мимари през 959–960 година с помощта на четирима учени-литератори изпълнил „социалната поръчка“ на времето и в гр. Тус събрал разхвърлените староперсийски легенди и династически пехлевийски хроники от старата царева книга „Хватайнамак“, като създал новоперсийския прозаически сборник от легенди и митове за древните ирански шахове и юнаци „Ходайнаме“. И двата сборника, както и „Шахнаме“ на Фирдоуси, не са оцелели през времето на източното средновековие, но поетът Дакаки, който загива млад през 997 г., пръв от персийските певци прави опит с помощта на поетическото слово да възкреси древното величие на страната — идея, блестящо осъществена докрай от Фирдоуси, която служи като щит пред надвисналата опасност от новите тюркски завоеватели. За всичко това научаваме от поемата на Фирдоуси, който включва в творбата си 1000 бейти от Дакаки, отдавайки му заслужено признание. До идването на Фирдоуси били създадени три (или четири) шахнамета в

проза, които служат за сериозна литературна основа на неговия тридесетгодишен високохудожествен труд.

„Шах-наме“ е огромно епическо платно, с героическо развитие на сюжета и трагически краски на края, когато древен Иран — велик и могъщ — рухва под нашествието на арабските пълчища. В това се състои и великият оптимизъм и хуманизъм на произведението, писано три века след историческото събитие — стиховете му звучат като бойна тръба и предупреждение за новите опасности, които заплашват Иран в лицето на многобройните турански племена. „Шах-наме“ е „Източна Илиада“, където героите се раждат и умират, страдат и любят, ходят на лов и пируват, понесени от крилете на мисълта за родината, свободата, мира, труда на обикновените хора. И винаги Иран (олицетворение на доброто) побеждава Туран (олицетворение на злото) и неговите помощници Рум (Византия) и Чин (Китай), за да загине накрая поради некадърността на своите последни шахове.

Върхът на ирано-таджикския ренесанс — „Шах-наме“ — се състои от встъпителен раздел и три неравни по обем части: митическа, юнашка и историческа. Митическата част пресъздава образите на първите десет легендарни царе, като се започне от „първочовека“ Кеюмарс и „първоцаря“ Хушенг и се стигне до Тахмурес и Джамшид. И четиримата имат прототипове в библията на иранските народи — Авеста. В юнашкия раздел на поемата са възпети знаменитите подвизи на систанския юнак Рустам на фона на царуването на Кеянидите — Кей-Кубад, Кей-Кавуе, Кей-Хосров, а така също са разказани и легендите, свързани с царуването на последните Ахамениди, Александър Македонски (Искандер) и Аршакидо-Ашканидите — всичко 11 шаха. Останалите двадесет и девет реални исторически царе от династията на Сасанидите са предмет на историческата част, в която се разказва за Ардашир, Бахрам Гур, Анушарван, Хосров Парвиз... до падането на Иран под арабско господство. Тук има страници, посветени на Заратустра и Маздак, изобразен като вожд на народните маси, изразител на социалната утопия за равенство между хората. Интересно е, че всички други исторически хроники рисуват Маздак като „изчадие на ада“. Всяка поема (дастан) започва с „тронно слово“, в което шахът излага „своята политическа програма“, а завършва — наред с мисли за тленността на света (на всичко родено на земята) и всемогъществото на съдбата и Яздан — с наставления от страна на

умирация шах към своя наследник за справедливо ръководене на държавните дела. Макар и „Книга на царете“, две трети от нейното съдържание е заето от сказания за популярните народни герои, начело с великия Рустам, който шестстотин години със своя кон-разсъмване Рахш, с меч и боздуган защитава иранската държава и крепи шахския трон, за да загине накрая от ръката на своя брат — смърт, пресъздадена от Фирдоуси с неповторим трагизъм.

Не бих си позволил да разказвам съдържанието на „Шах-наме“, тъй като това е почти невъзможно да се вмести в рамките на този предговор, пък и кое голямо поетическо произведение може да се разкаже с думи? Освен това искам да запазя удоволствието на онези читатели, които ще намерят време да се обогатят от персийските бисери на Абулкасем Фирдоуси, скрити в съкровищницата на произведението, което по известните думи на Й. Брагински, е „единствено по рода си, удивително по универсалност и вътрешна цялост, това е океан от митични предания и исторически легенди, любовни поеми и стихотворни летописи, лирически размисли и афористични назидания“. Само онзи читател, който разтвори страниците на „Зал и Рудабе“, „Рустам и Сухраб“, „Сказание за Сиявуш“, „Сказание за Форуд, синът на Сиявуш“, „Бижан и Маниже“, „Смъртта на Рустам“... и всичко останало, ще разбере защо едни поети са гениални, а други — бездарни. Учените доказват, че Фирдоуси има и други произведения — поемата „Юсуф и Зюлейха“, лирически стихове и миниатюри, — но само „Шах-наме“ издига неговото име до върховете на легендите; световната си слава той дължи на втората част на поемата — юнашкият епос, извисен от образа на ковача Кино, който въстава против царя-тиранин Зохаг; от трагедията на Сиявуш, който пръв в световната литература се бори против войната, в полза на мира и разбирателството между хората; и идейно осмислен от описанието на Маздак. Не може да не се прибавят тук и пленителните женски образи на Рудабе, Тахмине, Джерире, Маниже и други красавици, които от любовта си с иранските юнаци раждат нови чудни герои и витязи.

Както Паисий създава „История славяноболгарская“, така и Абу-Мансур ал Мимари събира старите легенди и предания в „Ходай-наме“ (История иранска), от която Абулкасем Фирдоуси черпи с пълни шепи рубини за своя стих, литнал върху крилете на единадесетосричната

поетическа стъпка мутакариб — нещо средно между нашия амфибрахий и ямб. Няколко основни сюжетни линии вървят успоредно с лирическите и философските отстъпления — приемственост на царската власт, военно-аристократическа империя с наследствен владетел, народностна — ковачът Каве и неговият стяг, който става национално знаме на Иран. Поемата има силно политическо звучение, с оглед на непрекъснатите тюркски нашествия. Но всички тези теми биха си останали само теми, ако не беше могъщият поетически гений на Фирдоуси. И „Царят на поетите“ Унсури — титла, дадена му от султан Махмуд — обработва сказанието за иранския юнак Исфандиар, но няма успеха на „Шах-наме“ на Фирдоуси, макар и с по-голяма титла от него. За Абулкасем народът измисля само „Райския“. И както се казва — „стига му тази награда“. Първи опит да се очисти „Шах-наме“ от допълнения и „препявания“, извършени от много безименни автори и „преписвачи“, бил направен от внука на Тимур Байсанкур мирза през 1426 г. с помощта на няколко литератори. Сега този ръкопис се пази в шахската библиотека на двореца Гулистан — Техеран. Литературна и научна стойност има изданието на немския ориенталист Вулерс (1877 — 1879). Във връзка с хилядагодишнината от рождението на поета (1934 г.) в Техеран излизат две нови издания на „Шах-наме“. Едното от тях — на издателство „Берухим“, деветтомното издание на „Ирфон“ — Душанбе, 1964–1966 г., и изданието от серията „Литературные памятники“ на издателството на Академията на науките на СССР, под редакцията на Е. Бертелс и А. Стариков, са в основата на това българско издание. При липса на авторски оригинал тяхната сериозна научна стойност и критично отношение към текста служат като „първоизвор“ и на други издания по света, включително и на руския превод от „Библиотека всемирной литературы“ (издателство „Художественная литература“, Москва, 1972). Абулкасем Фирдоуси е имал ясно съзнание за това, което е създавал в продължение на тридесет години. В края на творбата той пише:

*И ето че завърших аз накрая
юнашките предания от рая
на нашия велик ирански свят.
Единствено със него съм богат.*

*Затварям вече царствената книга,
която ме държа като верига
за моя тежък, ала чуден труд.
Сега навред под свода съм прочут.
Не ще умра! И ще съм жив отново
в посято от мен безсмъртно слово!
И този, който вярва в чест и ум,
ще ме похвали някой ден без шум.*

Към многогодишната мъка на поета прибавих и най-хубавите години от моята младост, воден от едничката надежда, която бих обяснил със сравнението, че това, което представям на българския читател, е море, но достатъчно дълбоко, за да подсказва за океана от безсмъртни образи и мисли, с които Абулкасем Фирдоуси е изградил своята гениална поема-епопея.

Йордан Милев

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.